

УДК 631.11:331.522.4

С. С. Стоянова-Коваль,
к. е. н., доц. кафедри бухгалтерського обліку і аудиту,

Одеський державний аграрний університет

В. В. Попович,

к. е. н., доц. кафедри інформаційних систем і технологій ім. М.О. Брацлавця

Одеський державний аграрний університет

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ АГРАРНИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ

S. Stoyanova-Koval,

Candidate of Economics, Associate Professor of Accounting and Auditing,

Odessa State Agrarian University

V. Popovich,

Candidate of Economics Associate Professor, Chair of Information Systems and Technology behalf Bratslavtysya M.O.,

Odessa State Agrarian University

EFFICIENT USE OF LABOR POTENTIAL OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

У статті розглянуто фактори, які впливають на використання трудового потенціалу сільськогосподарських підприємств. Визначено, що матеріальною основою ефективного використання аграрного трудового потенціалу, а також розвитку сільськогосподарського виробництва, залишаються комплексна механізація та автоматизація виробничих процесів, що в свою чергу вимагає підвищувати кваліфікацію механізаторських кадрів.

The article considered the factors affecting the use of the employment potential of agricultural enterprises. Determined that the material basis for the effective use of agricultural labor potential, as well as the development of agricultural production, are comprehensive mechanization and automation of production processes, which in turn requires upgrade the skills of machine operators.

Ключові слова: трудові ресурси, трудовий потенціал, комплексна механізація, сільськогосподарське виробництво, аграрний сектор.

Key words: human resources, labor potential, comprehensive mechanization, agricultural production, agricultural sector.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Формування та використання трудового потенціалу як основної складової національного багатства і рушійної сили поступу суспільства до європейського середовища є визначальною передумовою стратегічного і економічного прогресу України. Питання його ефективного використання визначаються як пріоритетні в низці державних стратегічних та концептуальних документів соціально-економічної спрямованості. В більшості з них підкреслюється значущість високих якісних характеристик робочої сили для забезпечення в державі продуктивної зайнятості, що має стати головною умовою для підвищення рівня життя і сталого розвитку. А тому дослідження проблем ефективною зайнятості населення, нарощення їх

якісних параметрів шляхом аграрного трудового потенціалу мотиваційних механізмів, побудованих на принципах ринково орієнтованого господарювання є вкрай необхідними і економічно доцільними.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Вагомий внесок у розробку проблем формування, становлення і ефективного використання і розвитку трудового потенціалу українського села здійснили відомі вітчизняні науковці Д.П. Богиня, О.А. Бугуцький, М.І. Долішній, С.І. Дорогунцов, В.К. Збарський, О.Ю. Єрмаков, С.М. Злупко, М.Ф. Кропивко, Е.М. Лібанова, І.І. Лукінов, М.Й. Малік, В.П. Мікловда, О.М. Онищенко, П.Т. Саблук, К.І. Якуба та інші.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Ефективне використання трудового потенціалу аграрних підприємств залежить від багатьох факторів, зокрема таких, як: загальноекономічна ситуація в країні, стан реформування аграрного сектору економіки, ступінь запровадження інноваційного типу економічного розвитку, рівень зацікавленості учасників виробничого процесу в підвищенні показників ефективності використання трудових ресурсів, досконалість технологій виробництва сільськогосподарської продукції та рівень забезпечення аграрних товаровиробників засобами виробництва, їх фінансовий стан природні та інші чинники.

Скорочення сільськогосподарського виробництва і падіння життєвого рівня спричиняють міграцію найактивнішої і найбільш працездатної вікової групи сільського населення — молоді. А це призводить до суттєвого погіршення демографічної ситуації на селі. Скорочується не тільки приріст сільського населення, а й частка працездатної його групи, зростає частка непрацездатної і малопрацездатної груп. У зв'язку з цим погіршуються якісні характеристики трудового потенціалу, гальмуються впровадження у виробництво і раціональне використання нової техніки, прогресивних технологій, сучасних форм організації праці і методів господарювання. Важливою кількісною характеристикою трудового потенціалу сільських територій сьогодення є і демографічне навантаження на сільське населення працездатного віку [1].

Регіони України різняться за інтенсивністю, ефективністю використання та ресурсовіддачею наявного ресурсного потенціалу, особливо за валовим доходом та прибутком на одиницю земельної площі, рівнем рентабельності тощо. Коефіцієнт варіації даних показників перевищує 30%. У західному регіоні України, як відомо, переважає сільське населення над міським та порівняно високо розвинуте сільське господарство. Окрім того, значна частина території регіону належить до гірського рельєфу, що має відповідний вплив на розвиток сільського господарства.

Доцільно зауважити й те, що сучасний стан розвитку аграрних відносин у західному регіоні, як і в Україні, характеризується певною невизначеністю та нестабільністю. Відзначимо, що аграрна галузь України за обсягом і багаточисельністю використовуваних ресурсів, насамперед земельних, належить до числа найбільш ресурсомістких.

Так, у сільськогосподарському обороті нині майже 70 % загальної земельної площі держави, а рівень розораності всієї території становить 54%, сільськогосподарських угідь — майже 78%, що є одним із найвищих показників у світі [2]. З наведених вище даних можна зробити висновок, що в Україні земельні ресурси максимально залучені для виробництва саме аграрної продукції.

Сьогодні характерною ознакою ведення сільського господарства є посилення деіндустрія-

лізації виробничих процесів як у землеробстві, так і в тваринництві. Ефективне використання трудового потенціалу аграрних підприємств регіону унеможливується й через низьку технічну оснащеність праці внаслідок фізичного і морального зносу техніки.

Так, у західному регіоні країни зростає навантаження як на трактор, так і на зернозбиральні комбайни, не зважаючи на те, що спостерігається тенденція до щорічного зменшення площі ріллі та посівної площі під зернові культури.

Окрім старіння сільськогосподарської техніки, на збільшення навантаження на відповідні механізми впливає також поступова заміна існуючих марок тракторів та комбайнів на нові, часто імпортовані виробництва механізми, які є продуктивнішими, що дозволяє виконувати одним механізмом значно більші обсяги робіт. Слід відзначити, що постійно зростає у структурі продукції сільськогосподарства частка особистих селянських господарств де, як відомо, переважає низькопродуктивна праця.

Відзначимо, що основна маса праці, використовуваної в аграрному секторі економіки, припадає на господарства населення, в тому числі на виробництво продукції для власного споживання. Така праця задовольняє потреби сільського населення в продуктах харчування, хоча й характеризується низькою продуктивністю та ефективністю. Тому її оцінка за категоріями ринкової економіки не зовсім прийнятна. Відтак, розрахунок вартісних показників, а саме оцінювання нетоварної продукції за середніми цінами реалізації товарної, не відображає реального вкладу в додану вартість особистого селянського господарства.

Еволюція економіки в цілому супроводжується змінами технологій та відповідними інституційними і соціальними трансформаціями в суспільстві [3]. З розвитком сільськогосподарського виробництва змінюються в кількісному та якісному відношенні і складові частини виробничих процесів. Ці обставини спонукають до постійного коригування співвідношень, підтримки оптимальних пропорцій праці і її засобів, як цього вимагають об'єктивні економічні закони. Якісним виміром трудового потенціалу слугує його професійно-кваліфікаційна характеристика, котру визначають за демографічними факторами (природним природом, станом здоров'я, рухомістю), потребою виробництва в робочій силі і можливостями задоволення потреб працездатного населення в праці на підприємствах.

Сучасні умови виробництва і вимоги життя зумовлюють обов'язкове поєднання зазначених характеристик робочої сили. Раціональне використання трудового потенціалу передбачає, насамперед, забезпечення нормальної зайнятості населення, пропорційний розподіл за галузями виробництва і на території, досягнення їх найвищої продуктивності праці. Через нерівномірність сільськогосподарського виробництва, його се-

зонність, різноманітність умов, рівнів розвитку, зайнятість працівників у різних категоріях господарств є неоднаковою. Різна вона і в межах окремих груп працездатного населення. Зайнятість населення характеризує використання трудового потенціалу. Вона є основою матеріального забезпечення та умовою відтворення робочої сили. Тому й зазначається, що забезпечення раціональної зайнятості — проблема не тільки економічна, а й соціально-політична [4].

Отримані економічні можливості в ході ринкової трансформації економіки, з одного боку, та негаразди щодо зайнятості в сільськогосподарських підприємствах, з іншого, помножені на працелюбність сільських сімей, забезпечили позитивні результати розвитку особистих селянських господарств України.

Одним із важливих показників, який характеризує якісні характеристики трудового потенціалу, є динаміка показників продуктивності праці. При обчисленні натурального показника продуктивності праці в досліджуваному регіоні, зокрема з випуску сільськогосподарської продукції на одну особу, можна зробити наступні висновки з ефективного використання трудового потенціалу. Так високі значення випуску сільськогосподарської продукції на одну особу в західному регіоні можна частково пояснити більш сприятливими природними умовами та якістю земельних ресурсів, проте основним, на нашу думку, є ефективна робота агрохолдингових компаній. Потрібно наголосити, що застосування нових технологій, використання високопродуктивної техніки новітніх модифікацій, високі організаційні методи роботи з управління ефективним використанням трудових ресурсів є основними пріоритетами в роботі даних агроформвань.

Слід також відзначити, що як у рослинницькій, так і в тваринницькій галузях широко використовується праця висококваліфікованих закордонних фахівців інженерних спеціальностей з Англії, Німеччини, Голландії, Польщі, Данії тощо.

Окремо відзначимо і непомірний тягар надлишкової робочої сили в агросфері, який, до речі, продовжує збільшуватися, про що свідчить значне перевищення працевлаштування громадян над вивільненням працівників в областях досліджуваного регіону. Навіть якщо обсяги вивільнення й попиту на робочу силу розраховуються лише для сільськогосподарських підприємств, а показники працевлаштування включають і особисті селянські господарства, цілком очевидно, що така ситуація ірраціональна. Наші дослідження свідчать, що продовжується "переливання" до сектору особистих селянських господарств надлишок працездатного населення на місця, що не потребують професійної підготовки. За цією категорією перевищення працевлаштування над вивільненням найбільше.

Становлення багатокладності в аграрній економіці, розвиток тут різних форм і методів господарювання, скорочення сільськогосподарського виробництва і структурна його зміна спричинили не тільки розбалансованість робочих місць і працездатного населення, але й знизили рівень інтенсивності праці, її ефективність, використання трудового потенціалу тощо. На підприємствах одночасно мають місце надлишок робочої сили і дефіцит висококваліфікованої праці. Ці обставини особливо негативно позначаються на рівні зайнятості жінок, питома вага праці яких у сільськогосподарському виробництві нині продовжує залишатись досить значною (а в останні роки через негативні явища в економіці країни відбулося зниження рівня механізації виробничих процесів і зростання частки ручної праці). Разом з тим, підвищення зайнятості жінок має й суттєві негативні наслідки. Як свідчать реалії життя, високий рівень зайнятості на виробництві жінок значно погіршує демографічний стан на селі і негативно позначається на здоров'ї дітей. Зрозуміло, що використання трудового потенціалу у сільськогосподарському виробництві пов'язане з його сезонністю. Оскільки час виробництва сільськогосподарської продукції не збігається з робочим періодом внаслідок дії біологічних законів, то на певні проміжки часу відбувається припинення трудових процесів (по сезонах і місяцях року). Це зумовлює потребу визначати індекси сезонності праці (за відношенням кількості відпрацьованого часу за сезон (місяць) до кількості календарного часу за цей період).

Однією з найактуальніших проблем сільськогосподарського виробництва є підвищення рівня використання трудового потенціалу за рахунок скорочення сезонності праці. Цього можна досягти за найбільш повного завантаження працівників у літку і забезпечення їх зайнятості в зимовий період. А тому в аграрному виробництві має постійно здійснюватися пошук економічно доцільного поєднання галузей, культур і сортів рослин, видів і порід тварин з різними робочими періодами, враховуючи запровадження новітніх технологій та техніки, використання прогресивних форм і методів праці, а також розвитку промислових і переробних підприємств. Матеріальною основою розвитку сільськогосподарського виробництва та ефективного використання аграрного трудового потенціалу як його рушійної сили, були й залишаються комплексна механізація та автоматизація виробничих процесів. Підвищення рівня механізації зменшує загальну потребу в робочій силі і, отже, вирівнює сезонність праці в найбільш напружені або так звані "пікові періоди". При цьому слід враховувати, що використання механізмів у напружені періоди знижує індекс сезонності, а в менш напружені періоди виконання робіт — зумовлює зменшення чисельності працездатного населення.

Для підвищення рівня механізації виробничих процесів необхідно підвищувати кваліфікацію механізаторських кадрів. Загальновідомо, що між рівнем використання техніки і рівнем кваліфікації механізаторів існує прямий зв'язок. Проте через падіння сільськогосподарського виробництва, незадовільний стан житлово-побутових умов, низький життєвий рівень сільського населення така рівновага нині порушена. Більше того, починаючи з 90-х рр. відбувається вплив кваліфікованої робочої сили із села, що погіршує і без того важке становище сільськогосподарського виробництва. Швидке піднесення сільського господарства відповідно до сучасних вимог можливе передусім на основі впровадження у виробництво нової техніки, прогресивної технології, електромеханізації трудових процесів, раціональної організації праці тощо. Це, своєю чергою, вимагає докорінного поліпшення загальноосвітнього і професійно-технічного рівня підготовки механізаторів. До програми їх навчання, поряд з інженерно-технічними, необхідно включати елементи зооінженерних, агрономічних та економічних знань, досягнення науки і практики як вітчизняного, так і зарубіжного сільськогосподарського виробництва.

Практика і передовий досвід переконують, що підготовка механізаторських кадрів має передбачати не лише підвищення їхнього професійного, а й розширення кваліфікаційного профілю, що сприятиме забезпеченню зайнятості кадрів та ефективному використанню техніки. Особливо це актуально у зв'язку з розвитком фермерства та інших малих форм господарювання, де невеликі обсяги робіт не дають змоги завантажити повною мірою механізаторів вузького профілю.

Розвиток машинного виробництва спонукає і до збільшення чисельності механізаторських кадрів, теперішня їх наявність не забезпечує потреб сільськогосподарського виробництва. За статистичними даними, середній коефіцієнт змінності використання машин на підприємствах України не перевершує 1,1—1,2, що вочевидь не відповідає вимогам їх ефективного використання, особливо в напружені періоди сільськогосподарських робіт. Це пояснюється, насамперед, відсутністю необхідної кількості кваліфікованих кадрів механізаторів. Підвищення кваліфікаційного рівня працівників не тільки сприяє розв'язанню проблеми розширеного відтворення трудового потенціалу на селі, а й зменшує потребу в ньому, витісняючи із виробництва некваліфікованих і низько кваліфікованих працівників, створюючи надлишки робочої сили, тобто відбувається зниження зайнятості сільського населення. Усунути або дещо пом'якшити цю проблему можна знову-таки на основі підвищення кваліфікації "зайвих" людей, здійснення профорієнтації та переорієнтації, розвитку диверсифікації виробництв, розширення сервісних служб, невиробничої сфери тощо.

Аналізуючи тваринницькі галузі та їх вплив на величину й ефективність ресурсного потенціалу

сільського господарства, потрібно зазначити, що за період незалежності України в цій царині відбулися найсуттєвіші зміни. Наразі поголів'я великої рогатої худоби, свиней зменшилося в рази [2].

ВИСНОВКИ

Таким чином, у вітчизняному сільському господарстві нині має місце ситуація, яка свідчить, поперше, що тут використовується надто багато виробничих ресурсів, особливо земельних, біологічних і трудових. По-друге, існує жорсткий дефіцит матеріально-технічних ресурсів, насамперед високопродуктивних сучасних машин і технологій, порід тварин і сортів сільськогосподарських культур. Основна причина цього полягає в тому, що структура аграрного ресурсного потенціалу вкрай незадовільна та недосконала з точки зору сучасних вимог і найновіших досягнень науково-технічного прогресу, а технічний та інтелектуально-професійний рівень окремих складових частин зазначеного потенціалу надто низький. Крім того, існуючі нині соціально-економічні й земельні відносини та форми господарювання на селі ще не сприяють високоефективному, раціональному та еколого-безпечному використанню всіх виробничих ресурсів, дбайливому ставленню до них, особливо природних тощо.

Література:

1. Семів Л.К. Регіональна політика: людський вимір / Л.К. Семів. — Львів: Видавництво Національного університету "Львівська політехніка", — 2004. — 392 с.
2. Статистичний щорічник України / [За ред. О.Г. Осауленка] // Державний комітет статистики України. — К.: ДП "Інформаційно-аналітичне агентство", 2010. — 567 с.
3. Россоха В.В. Технологічний чинник у розвитку сільсько-господарського виробництва / В.В. Россоха // Вісник аграрної науки. — 2009. — № 3. — С. 66—70.
4. Аграрна праця та соціальний розвиток села / [О.А. Бугуцький, Г.І. Купалова, М.К. Орлатий та ін.]. — К.: ВИПОЛ, 1996. — 302 с.

References:

1. Semiv, L.K. (2004), Regional Policy: The Human Dimension, Vydavnytstvo Natsional'noho universytetu L'viv'ska politekhnikha, L'viv, Ukraine.
 2. State Statistics Committee of Ukraine, (2010) Statistical Yearbook of Ukraine, Information and Analytical Agency, Kyiv, Ukraine.
 3. Rossokha, V. V. (2009), "Technological factors in the development of agricultural production", Visnyk ahrarnoi nauky, vol. 3, pp. 66—70.
 4. Buhuts'kyj, O. A. Kupalova, H. I. and Orlatyj, M. K. (1996), Ahrarna pratsia ta sotsial'nyj rozvytok sela [Agricultural labor and social development of the village], Kyiv, Ukraine.
- Стаття надійшла до редакції 12.09.2014 р.